

УДК 343.01

МОДЕЛЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Юлія КОЛОМІЄЦЬ,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права

Національного університету «Одеська юридична академія»

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються філософські, наукові, етичні, правові, соціологічні ідеї кримінально-правової ідеології. Пропонується модель становлення кримінально-правової ідеології, яка складається з таких етапів: 1) створення етичної бази; 2) розроблення системи дій; 3) створення міфів; 4) раціональне обґрунтування догми. Модель кримінально-правової ідеології була створена з метою полегшення розуміння її сутності та змісту, а також із метою виявлення функціональних зв'язків її структурних елементів. Висновки у статті були зроблені з урахуванням історичного досвіду, існуючої реальності та сучасних пропозицій щодо її вдосконалення.

Ключові слова: кримінально-правова ідеологія, моральні засади кримінального права, кримінально-правовий вплив, кримінально-правове регулювання, кримінальний закон.

MODEL OF CRIMINAL-LEGAL IDEOLOGY

Yuliia KOLOMIETS,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Criminal Law of National University "Odessa Law Academy"

SUMMARY

The article deals with philosophical, scientific, ethical, legal, sociological ideas of criminal-legal ideology. The model of formation of criminal-legal ideology is proposed, which consists of the following stages: 1) creation of an ethical base; 2) development of a system of actions; 3) creation of myths; 4) rational justification of dogma. A model of criminal-legal ideology was created to facilitate understanding of its essence and content, as well as to identify the functional relationships of its structural elements. Conclusions in the article were made taking into account historical experience, existing reality and modern proposals for its improvement.

Key words: criminal-legal ideology, moral principles of criminal law, criminal-legal influence, criminal-legal regulation, criminal law.

Постановка проблеми. У XXI столітті – столітті всевітньої комп'ютеризації – актуально стає пропозиція щодо нового розуміння ідеології як своєрідних матриць – схематичних образів соціального устрою, що допомагають координувати людську поведінку, яка, з точки зору біологічних регуляторів, виявляється надзвичайно пластичною. Зважаючи на такий підхід, ідеології виявляються «картами проблематичної соціальної реальності й матрицями, на основі яких формується колективна свідомість» [1, с. 20–21]. Виходячи з цього, кримінально-правову ідеологію доцільно було б представити у вигляді моделі, яка б повністю відображала весь механізм її формування, розвитку і функціонування.

Метою та завданням статті є створення моделі кримінально-правової ідеології для полегшення розуміння її сутності та змісту, а також для виявлення функціональних зв'язків її структурних елементів.

Виклад основного матеріалу. Створити модель кримінально-правової ідеології майже не видається можливим, адже ідеологія має справу не лише з існуючою інформацією, але й з тією, про яку людство ще не знає, тому що така інформація ще не нав'язана ідеологією або її творці теж не знають про існування ідеології. Жодна ідеологія не може претендувати на абсолютну істинність. Можна погодитись із Ф. Енгельсом стосовно того, що діяльність людей веде до тих наслідків, «на які ми розраховуємо», але також вона має «зовсім непередбачені наслідки, які дуже часто знищують значення перших» [2, с. 495–496].

Популярною серед науковців є модель ідеології запропонована А. Маєм, який, порівнюючи процес виникнення марксистсько-ленінської ідеології зі становленням релігійних учень, створив дві моделі: формування релігійних учень і розвитку марксизму. Обидві моделі демонструють однакову послідовність. На думку А. Мая, спочатку виникає етична база, а в разі творчості Маркса-Енгельса – це критика буржуазного суспільства і влади грошей із морально-етичної позиції. Потім створюється система дій, культ, приписи про політичну і суспільну поведінку віруючих, засоби релігійного примусу. Система дій залежить від системи образів-символів (від символічної форми розуміння навколишньої дійсності), тобто створюється міф, який формує погляд на дійсність, пропонуючи людині жити відповідно до цього уявлення. Спираючись на реальні явища і закономірності, міф створює цілісне уявлення про світ (завдяки логічному поясненню існуючих протиріч). Раціональне тлумачення міфів призводить до створення догми, яка є основою світогляду. При цьому розвиток ідеологічного вчення залежить від якості інформації і часу [3, с. 52–54].

Розвиток кримінально-правової ідеології теж можна уявити у вигляді моделей, запропонованих А. Маєм. Будучи соціальним явищем, вона має свої міфологічні та релігійні основи, від яких залежить її духовно-моральний зміст. На рівні буденної свідомості міфологічне сприйняття кримінального права виявляється в тому, що «вбивці, гвалтівники, злоченці, злодії обов'язково повинні сидіти в тюрмах». Цей міфологічний образ має давню історію і нерозривно пов'язаний

із кримінальним правом. Одним із перших творів, у якому відображалось безсилля і шкідливість надмірно жорстоких покарань для народу і держави, є трактат Шарля Монтеск'є «Про дух законів», опублікований у 1748 році. «Уникніть у причини всякої розбещеності, то ви побачите, що вона виникає від безкарності злочинів, а не від слабкості покарань», – писав він [4, с. 81].

Під впливом міфів і релігії населення оцінює не тільки покарання, але й суспільну небезпечність злочину. Наприклад, на основі порівняльного аналізу діянь, які визнавалися злочинними в різні епохи впродовж більше тисячі років у кримінальному праві Франції, Німеччини, Австрії, Італії та Росії, починаючи з так званих «варварських правд» і закінчуючи законодавством першої третини ХХ століття, П. Сорокін і М. Тімашов виділили найбільш поширені (абсолютні) види злочинів: вбивство, тілесні ушкодження, побої і насильство, вигнання плоду, образа, наклеп, крадіжка, грабіж, розбій, бандитизм, пошкодження майна загальнонебезпечним способом, шахрайство, звалтування, підробка грошових знаків, неправдивий донос, посягання на вищі органи держави, зрада [5, с. 38]. Міф про злочинність перерахованих діянь необхідно враховувати під час установа кримінально-правових заборон.

На відміну від міфів, релігія впливає як на підсвідомість, так і на свідомість, адже вона не тільки пояснює людині його роль у цьому світі, але і намагається керувати нею, тобто починає конкурувати зі світськими нормами моралі та моральності, а також політикою держави. Залежно від тих чи інших історичних умов, перевага надається або релігійним нормам, або світським нормам моралі та моральності. Важливу роль у цьому відіграє політика держави. Наприклад, після того, як церква була відокремлена від держави, самогубство, атеїзм, ересь і розкол, перехід в іншу віру, чаклунство, невиконання релігійних обрядів, контакт із євреями перестали вважатися злочинами [5, с. 39].

Із часів «Святої Русі» особливістю слов'янських народів вважалося не стільки прагнення до задоволення утилітарних потреб, скільки прагнення до Правди Божої. Як зауважує М. Рязанов, «саме життя за правдою, за справедливістю, за совістю було основним стимулом життя більшої частини людей того часу, що сприятливо позначилось на відродження Святої Русі» [6, с. 38]. Для того, щоб відродити віру в право і підвищити його авторитет, необхідно враховувати те, що право регулює й охороняє не тільки зовнішній бік життя людини, а й внутрішній світ, у якому людина знаходить моральні критерії правомірності й протиправності поведінки. Деякі вчені пишуть про необхідність актуалізації особливої інтегральної теорії права з обґрунтуванням нерозривного духовного синтезу права, правди, православ'я [7, с. 135]. Зважаючи на те, що український народ складають не тільки православні, а й католики, а також представники інших релігійних громад, доцільно було б говорити про синтез права, правди, релігії.

Цей синтез ще в 1996 році знайшов відображення в преамбулі до Конституції України. Очевидно, що в основі Конституції України лежить ідеологія, заснована на божественному походженні світу. Моральним підґрунтям такої ідеології є гідність, свобода і повага прав людини. Такі ж цінності є моральною основою багатьох міжнародно-правових актів: Загальної декларації прав людини; Декларації прав дитини; Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права; Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; Декларації про ліквідацію всіх форм терористичності і дискримінації на основі релігії або переконань; Основних принципів та керівних положень, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права тощо.

Гідність, свобода, повага прав людини знайшли відображення і в кримінальному законодавстві України. Свобода, честь та гідність є конституційними правами людини, тому правове забезпечення охорони цих прав входить до завдань Кримінального кодексу України (ч. 1 ст. 1 КК України). Відповідно до ч. 3 ст. 50 КК України, покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Розділ III КК України називається «Злочини проти волі, честі та гідності особи». Ця назва є своєрідним спадком Глави III КК УРСР 1960 р. Але честь та гідність особи не можна розглядати основним безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених Розділом III чинного КК України. Помилковість відмови від криміналізації наклепу та образи вчені усвідомили майже одразу після набрання чинності КК України у 2001 р. Із 2002 по 2012 рр. було декілька законопроектів про введення кримінальної відповідальності за наклеп та образу. Через низку недоліків зазначених законопроекти не були прийняті Верховною Радою України, проте вчені продовжують працювати над проблемою кримінально-правової охорони честі та гідності фізичної особи.

Гідність, свобода, повага прав людини є орієнтиром законотворчості не лише під час криміналізації та декриміналізації діянь, але і під час установа кримінальної відповідальності та покарання за злочин. Філософське розуміння підстав кримінальної відповідальності не збігається з юридичними підставами, передбаченими в ст. 2 КК України. У філософському аспекті підставою кримінальної відповідальності є свобода вибору людини. У теорії філософії сформувалися два основних підходи до розуміння свободи вибору людини: детермінізм (механічний та діалектичний) та індетермінізм. Із точки зору механічного детермінізму, людина є зліпком, іграшкою зовнішніх обставин і не є вільною. Свідомість і воля людини повністю ігноруються представниками механічного детермінізму. Звідси випливає висновок про відсутність підстав для відповідальності особи, яка вчинила злочин. Діалектичний детермінізм відводить головну роль зовнішньому середовищу, не заперечуючи активності людської свідомості. Індетермінізм стверджує, що поведінка людини нічим не зумовлена і не залежить від зовнішніх умов і обставин. Людина діє так, як їй хочеться, і вчиняє злочини, керуючись власною злою волею [8, с. 110].

Застосовуючи морально-суб'єктивний підхід під час правотворчості, право розуміння і правозастосування, слід пам'ятати, що поряд із справедливими нормами моралі часто існують несправедливі. Це видно зі змісту частини 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини, в якій передбачено, що під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом із метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших, а також забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Проблема визначення справедливості в історії й сучасності пов'язана з тим, що «кожний соціокультурний простір вибудовує свою модель справедливості, яка, з одного боку, зумовлена особливостями економічних, соціально-політичних і правових відносин, моральної основи суспільства, а з іншого – сама бере участь у визначенні характеру і перспектив суспільного буття» [9, с. 56]. Зважаючи на це, Н. Орловська, посилаючись на В. Кудрявцева і В. Казімерчука, зазначила: «Хоч би якою була модель справедливості, та вона є досить точним і чуйним еталоном для оцінки ступеня відповідності тієї або іншої конструкції потребам та інтересам соціуму» [10, с. 340–341].

Це твердження потребує уточнення. Модель справедливості має бути, але еталон для оцінки ступеня відповідності тієї чи іншої конструкції потребам та інтересам соціуму не завжди є досить точним і чуйним. Як правильно зауважив

Р. Шамільов, кожний соціокультурний простір вибудовує свою модель справедливості. Саме через це деякі кримінально-правові заборони попередніх століть, що стосуються духовно-моральних основ суспільства, вважаються несправедливими вимогами моралі в сучасному світі. До таких заборон належить таємний шлюб, носіння невідповідного одягу, куріння тютюну, носіння бороди, гомосексуалізм та ін. Очевидно, що в основі кримінально-правових заборон повинні лежати тільки справедливі вимоги моралі, які не посягають на гідність, свободу і повагу прав людини.

Визначивши морально-правові ідеї кримінального права, ми (згідно з моделлю ідеології, запропонованою А. Маєм) створили етичну базу кримінально-правової ідеології. Наступним етапом формування ідеології є розроблення системи дій. Система дій кримінально-правової ідеології виражається в кримінально-правовому впливі. У юридичній літературі поряд із поняттям «правовий вплив» часто вживається поняття «правове регулювання». Здається, що правовий вплив співвідноситься з правовим регулюванням так, як ідеологія з правом. Як пише Є. Стрельцов, «правове регулювання – це специфічний вплив, який здійснюється завдяки особливому нормативному регулятору – праву, тоді як правовий вплив – це більш загальний соціально-духовний, ідеологічний вплив права на суспільні процеси, які відбуваються в державі» [11, с. 10]. Іноді в юридичній літературі зазначається, що «правовий вплив включає не тільки правові засоби впливу на суспільне життя, а й інформаційні, психологічні (правові стимули та правові обмеження), виховні, ідеологічні (підвищення рівня правової культури, формування прогресивних, цивілізованих правових ідей, принципів) та інші» [12, с. 297].

Кримінально-правова ідеологія, будучи системою філософських, наукових, естетичних, етичних, правових, політичних, економічних, соціологічних ідей про зміст і сутність охоронної функції кримінального права, а також про механізм її реалізації, має самостійне значення. Психологічні, виховні та інші засоби інформаційного впливу (як і правові засоби) є всього лише засобами реалізації кримінально-правової ідеології. Усі перераховані засоби, навіть якщо вони знайшли відображення в правових актах, без загальної ідеї й добре відпрацьованого механізму реалізації цієї ідеї перетворюють діяльність держави щодо захисту суспільства від найбільш небезпечних злочинних посягань у постановочну виставу, яка віддалено нагадує реальність.

Задумом Абсолютного Розуму полягає в тому, що все існуюче в нашому світі має прагнути до нескінченної організації гармонії. Гармонійне співіснування «особистості-суспільства-держави» часто порушує насильство, яке переходить від одного суб'єкта до іншого, перетворюючись на своєрідний кругообіг насильства серед названих суб'єктів, що неминуче призводить до самознищення. Як зауважив А. Поїс, «у нашій сучасній дійсності надмірні відхилення, що виходять за межі міри, переважають практично у всьому. Тому немає нічого дивного в тому, що людство постійно балансує на межі самознищення» [13].

Відсутність взаємної відповідальності між особистістю, суспільством і державою призводить до таких наслідків. Держава, яка не здатна забезпечити законність і порядок, мир і єдність країни, а також організувати своє «домашнє господарство», втрачає свій авторитет і підтримку суспільства. Суспільство, яке не поважає своїх членів, штовхає їх до ігнорування загальноприйнятих правил поведінки. В особистості, позбавленій підтримки суспільства і держави, виникає апатія, яка за зворотним ланцюжком передається суспільству і державі. Процес розвитку суспільства загальмовується. Усе приходить до занепаду.

Від сучасної парадигми бюрократичного привласнення кримінального права (бізнес-парадигми) ми пропонуємо перейти до парадигми раціонального використання кримі-

нального закону (як соціального інструменту). На думку А. Жалінського, ключовим для цієї парадигми стає допущення необхідності важкого і такого, що постійно перевіряється, вибору цілей кримінального правозастосування за критерієм «інтереси суспільства – втрати суспільства», що має супроводжуватися настільки ж важким і настільки ж критично обговорюваним відбором найбільш сприятливих і одночасно необхідних засобів кримінально-правового впливу [14, с. 72]. Критерій вибору цілей кримінального правозастосування повинен виражатися в розумному балансі інтересів особистості, суспільства, держави, за мінімуму втрат з урахуванням триєдиного початку навколишнього світу: Божественного (Духовного) – Природного – Людського.

Аналіз наукових досліджень показав, що вчені завжди тяжіли до раціональної парадигми. Навіть у сучасних умовах нестабільності й хаосу вони використовують раціональний підхід до пояснення навколишньої дійсності. Раціональна парадигма, заснована на емпіричному досвіді, допомагає наповнити осмисленим змістом інститути кримінального права. Для того, щоб цей процес був ефективним, необхідно отримати відповіді на такі питання: що ми наповнюємо змістом, як і з якою метою це робимо.

Від самого початку сенсом має бути наповнене людське існування. Характер людського існування залежить від мозкової діяльності людини, в результаті якої формується свідомість, яка визначає життєві установки особистості. На думку О. Гришук і Х. Соломчак, знання впливають на усвідомлення людиною своїх дій, тому мають вирішальне значення для відповідальності, адже всі свої вчинки людина здійснює на основі знань і досвіду [15, с. 102]. Якби лише знання про роль правових норм у суспільстві, про небажані наслідки, передбачені в разі недотримання, спонукали людину до позитивної правової відповідальності, то робота юристів полягала б у тому, щоб доводити ці знання до населення. Процес формування кримінально-правових заборон, а також механізм реалізації кримінально-правового впливу необхідно здійснювати з урахуванням очікувань суб'єктів усіх рівнів правосвідомості, дотримуючись принципу розумного балансу бажань та інтересів. Перевищення очікувань часто призводить до різних спекуляцій із боку суб'єктів правосвідомості (наприклад, до зловживання правом, яке істотно підриває авторитет кримінального закону). Право є не єдиним засобом впливу на особистість, тому, виступаючи в ролі «посередника» між державою і особистістю, воно має на рівні «медіума» відчувати значення міфів, релігії, культури, моралі, моральності, етики та естетики, політики в житті людини.

Існує думка, що форми (джерела) права можуть існувати в ідеологічному сенсі, коли вони розуміються сукупністю ідей, правосвідомістю, концепціями, політико-правовими поглядами тощо. [16, с. 3–10]. Із цієї думкою не можна погодитись, адже ідеї (як уявний прообраз якої-небудь дії, предмета, явища) існують скрізь і в усьому (ні форма, ні джерела права не можуть існувати без ідеї). Джерела формування кримінально-правової ідеології можуть мати різне походження, сутність, зміст та форму, головне, щоб вони відображали всі аспекти людського існування.

Кримінальне право є однією з форм існування кримінально-правової ідеології. Вона впливає на особистість мовою кримінального закону та практикою його застосування. Кримінальний закон може мати як символічне, так і раціональне значення. Без урахування символічного складника кримінального права, кримінальний закон перетворюється в «мертву схему» відірвану від особистості, бо для неї вагоме значення має не інформаційна насиченість закону, а його здатність і готовність охороняти індивідуальні й суспільні інтереси. Кожен прийнятий закон, з одного боку, є символом чогось, а з іншого – містить символи, за допомогою яких полегшується вплив мови на людей.

Поряд із правовими символами для кримінального права мають значення символи, що не закріплені в офіційних джерелах права. Як правило, вони стосуються процедури реалізації кримінально-правових норм (сфера дії кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права). На рівні буденної свідомості люди схильні довіряти тому, що вони бачать або чують, а не письмовій формі відображення змісту закону. Наприклад, Кримінальний кодекс України (за задумом законодавця) мав стати символом охорони інтересів особистості-суспільства-держави-міжнародного співтовариства. Однак нестабільність і вибірковість дії кримінального закону, відсутність належного механізму його реалізації призвели до того, що Кримінальний кодекс України став символом законодавчої демагогії.

Для того, щоб символічний вплив кримінального закону був ефективним, його необхідно формулювати, виходячи з принципів раціональності. Аналізуючи в радянські часи юридичну форму ідеологічного впливу, М. Орзіх писав, що їй притаманні такі властивості правової матерії: нормативність, формальна визначеність, системність [17, с. 184]. Після розпаду Радянського Союзу взаємозв'язок між нормативністю, формальною визначеністю, системністю був втрачений. Нормативність кримінального права проявляється в його нормах, незважаючи на те, що в сучасній юридичній літературі часто протиставляється дух і буква закону, а найбільш сміливі дослідники висловлюють протести проти «сліпого, механічного» поклоніння праву і закликають до вибіркового застосування нормативних вимог (юридичну обов'язковість мають так звані «правові закони») [17, с. 184], кримінальне право не може існувати без нормативної визначеності.

Нормативність, формальна визначеність, системність є необхідними передумовами для сприйняття кримінально-правової ідеології на рівні догми права. Незважаючи на те, що теоретики права вважають догму права одним із пластів правової реальності, який у структурі індивідуальної правосвідомості представлений правовою ідеологією, догму права неможна ототожнювати з ідеологією. Можна погодитись із тим, що «на рівні індивідуальної правосвідомості догма права не лише кристалізує поняття та категорії, не лише концентрує у собі засоби правового мислення, але й певним чином структурує сприйняття правової реальності, мотивуючи правову активність суб'єктів» [18, с. 184], але не можна не враховувати того, що через правову ідеологію реальність не лише осмислюється, а й перетворюється. Будь-яка ідеологія «певною мірою містить елемент утопії, оскільки виходить не з того, що є, а з того, що має бути, заперечуючи тим самим існуючий порядок речей» [19, с. 243].

Висновки. На підставі моделі становлення релігійних учень (релігійної ідеології, створеної А. Маєм) можна запропонувати таку модель становлення кримінально-правової ідеології:

– *етична база* (взаємоповага та взаємна відповідальність особистості-суспільства-держави, засновані на справедливих нормах моралі);

– *система дій* (кримінально-правовий вплив, заснований на принципах: 1) збалансованості особистих, суспільних, державних інтересів, інтересів міжнародної громадянськості та всього людства, 2) достатньої захищеності безпеки громадян, громадського суспільства та держави, необхідної для гідного співіснування перерахованих суб'єктів, 3) взаємної відповідальності особистості-суспільства-держави, *втіленої у відповідну форму*, якій притаманні нормативність, формальна визначеність, системність);

– *міф* (кримінальне право – це символ порядку та протидії злочинності, справедливості та невідворотності кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення);

– *раціональне обґрунтування догми* (створення кримінально-правової догми через раціональне обґрунтування та пояснення кримінально-правових міфів).

Список використаної літератури:

1. Малинова О. Концепт ідеології в сучасних політичних дослідженнях. Політична наука. Політична ідеологія в сучасному світі: Сб. науч. тр. Москва, 2003. С. 8–31.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание второе. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1961. Т. 20. 858 с.
3. Брандес М. Идеология и миф: общие черты. Политическая наука. Политическая идеология в современном мире: Сб. науч. тр. Москва, 2003. С. 45–59.
4. Монтеск'є Ш. О духе законов. Москва: Мысль, 1999. 672 с.
5. Коган В. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. Москва: Изд-во «Наука», 1983. 182 с.
6. Рязанов М. Відродження слов'янської правової культури в Україні. Право і суспільство. 2015. № 6–2. С. 35–40.
7. Сорокин В. Право – феномен духовної культури Росії (суб'єктивні думки по проблемі правопонимання). Актуальні проблеми правознавства. 2009. № 1. С. 129–138.
8. Уголовное право Российской Федерации: Учебник. Москва: «Балина», 1999. 559 с.
9. Шамилева Р. Проблема справедливости в истории и современности: социально-правовой аспект: автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 2009. 56 с.
10. Орловская Н. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: монография. Одесса: Юридична література, 2011. 624 с.
11. Стрельцов С. Основне завдання законодавства – регулювання чи регламентування суспільних відносин: деякі міркування. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. № 10. С. 8–15.
12. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. Зайчука, Н. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
13. Поис А. Основные законы природы – всеобщие, универсальные, фундаментальные законы – законы Вселенной, законы Мироздания. URL: <http://www.pois.ru/zak.htm#f> (дата звернення 08.07.2018).
14. Жалинский А. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. Москва: Проспект, 2009. 400 с.
15. Гришук О., Соломчак Х. Позитивна правова відповідальність людини: детермінаційні аспекти: монографія. Хмельницький: [б. в.], 2016. 349 с.
16. Калинин А., Комаров С. Форма (источник) права как категория в теории государства и права. Правоведение. 2000. № 6 (233). С. 3–10.
17. Орзіх М. Особистість і право: монографія / Передмова С. Ківалова. Вступна стаття автора. Одеса: Юридична література, 2005. 312 с.
18. Сидоренко О. Догма права у правовому житті. Новітні кримінально-правові дослідження – 2015: зб. наук. пр. / відп. ред. О. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 183–186 URL: <http://hdl.handle.net/11300/4775> (дата звернення 10.07.2018).
19. Максимов С. Что есть право? Правоведение. 2013. № 1 (306). С. 238–245.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Коломієць Юлія Юрїївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kolomiets Yuliia Yuriivna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminal Law of National University "Odessa Law Academy"

kolomiets.yyk@gmail.com